

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.01>

Tomáš BÁNIK

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Slovenská Republika

Antropocentrizmus v názvoch húb

Zhrnutie

Všetky substancie, s ktorými sa človek stretal, vnímal cez prizmu svojej fyzickej ľudskej podstaty, preto mu huby svojím vzrastom pripomínali ľudské postavy. Keď teda huby, resp. ich plodnice vníma ako ľudí, používa na ich klasifikáciu podobné kritériá ako pri klasifikácii ľudí. Základným klasifikačným kritériom ľudí je pohlavie. Podľa tohto kritéria človek rozdeľuje aj huby a ich názvy. Najstaršie praslovanské názvy húb sú ženského rodu (huba, hliva, bedľa, holubinka, čírovka) väčšina z nich pomenúva štíhle druhy s lupeňmi. Výraz hríb (mask.) sa postupne ustálil ako pomenovanie mohutných druhov s pórmi. Do tejto myšlienkovvej schémy ľudia v našom regióne dosadzovali všetky novovznikajúce názvy. Takže huby evokujúce ženské vlastnosti a atribúty dostávajú názvy ženského rodu a huby evokujúce silu a rôzne nepríjemné vzhľadové a čuchové asociácie priradujeme k mužskému rodu. Veľmi staré sú názvy niektorých druhov húb, ktoré dnes patria do jednej čeľade, napr.: rýdzik (rýdzik pravý a príbuzné druhy), surovička (dnes rýdzik surovičkový), biel (rýdzik korenistý a príbuzné druhy). Pri odhaľovaní praslovanskej a starej slovenskej podoby názvov húb veľmi dobre slúžia staré prevzatia do maďarčiny.

Kľúčové slová: pomenovania húb, slovanské jazyky, antropocentrizmus, kategória rodu, etymológia.

Antropocentrizmus v jazyku chápeme ako princíp chápania sveta na pozadí antropomorfných pojmov. Ako uvádza J. Vaňko (2014, 13), „antropocentrizmus vychádza z prirodzenej autocentrickosti živých bytostí, pričom v tomto rámci sa vyčleňuje protiklad človek – nie človek.“ Ako prejavy antropocentrizmu v jazyku Vaňko (tamže) uvádza okrem iného aj vyčlenenie protikladu mužský rod – ženský rod a prenesenie ľudských atribútov na veci a javy vonkajšieho sveta.

Podľa K. Dudovej (2014, 183) „je jazykový obraz istého fragmentu skutočnosti založený na hodnotení (evaluácii) z pohľadu priemerného používateľa jazyka. Toto kognitívne pozadie zásadne ovplyvňuje existenciu, fungovanie i postoje spoločnosti“. Človeka, ktorý pomenúva, zauímajú predovšetkým javy podobné ľudskému telu a pomenúva ich podobne ako ľudské telo. Na základe poznania osôb a vzťahov v ľudskej spoločnosti diferencuje a artikuluje (člení) vlastnosti ďalších organizmov, neživých vecí a abstraktných entít (*ľudská ruka – ručička hodínok – ruka zákona*).

Na základe predbežného pozorovania slovenského názvoslovía húb a jeho porovnaním s vlastnosťami pomenúvaných objektov sme vyslovili hypotézu, že na utváraní názvoslovía húb v slovenčine sa výrazne podieľa tradičné chápanie mužsko-ženského princípu. Tento antropocentrický princíp vnímania sveta úzko súvisí s kategóriou gramatického rodu v slovanských jazykoch.

Zhromaždili sme všetky súčasné oficiálne názvy húb v slovenčine a analyzovali sme ich na základe gramatického rodu a fyzických vlastností pomenúvaných druhov.

Huby sprevádzali človeka od najstarších čias. Nachádzal ich v hojnom počte a od dávnoveku ich začlenil do svojho sveta a do svojej kultúry. S tým neodmysliteľne súvisí ich pomenovanie. Ako to bolo pri všetkých prírodninách, i v prípade húb ich predovšetkým vnímal ako produkt vhodný na konzumáciu, liečenie chorôb i na získavanie omamných látok. Huby sa používali aj na technické účely: na výrobu obuvi, čiapok, na prenášanie ohňa, výrobu zápalných látok, ako tesniaca a tepelnoizolačná hmota. Huby však predovšetkým človeku vždy niečo pripomínali. Podľa znakov, ktoré sa javili ako podstatné a nápadné, človek veľmi nápadito pomenúval huby, presnejšie ich plodnice, podobne ako to robil v prípade rastlín. Svet názvov húb je rovnako fascinujúci ako svet ich tvarov a farieb.

Väčšina plodníc vyšších húb má vztýčenú polohu a stojí na stonke, ktorá pripomína ľudskú nohu. Ako každý človek, aj huba si prikrýva hlavu klobúkom. Navyše sa mnohé huby ozdobujú podobne ako my (a najmä naše ženy) rôznymi čipkami, prsteňmi, farebnými škvrnami a podobne.

A práve pri tom probléme vnímania húb ako ženských či mužských postáv sa pristavíme.

V hovorovej slovenčine sa pri pomenovaní vyšších húb používajú dva základné výrazy: *huba* a *hríb*.

Výraz *huba* označoval v indoeurópečine pravdepodobne mäkký pórovitý výrastok (porov. litovské *gúmbas* „výrastok“). Často sa spája

s latinským *fungus* a gréckym *spóngos*. S týmto výrazom súvisí aj názov označujúci ústa (tiež niečo vyčnievajúce, mäkké). V praslovančine pravdepodobne výrazy *gōba* – ústa a *gōba* – huba boli homonymné i keď mali spoločný základ (porov. Rejzek 2015, 240). Z názvov týkajúcich sa húb jedine výraz *huba* je v slovenčine univerzálny, všeobecne označujúci akúkoľvek hubu. Podobne je to aj v maďarčine (*gomba*). Tento výraz pravdepodobne už v praslovančine fungoval ako najvšeobecnejšie označenie huby, pretože ho v tomto význame prebrali aj starí Maďari ešte v pôvodnej podobe *gōba*. Ide o všeobecný názov, snáď sa ním začali najprv (v indoeurópskom období) označovať mäkkšie huby (pozri vyššie, pôvodný význam: niečo mäkké, pórovité) a až neskôr sa ustálil ako zovšeobecňujúci názov pre všetky huby.

Pomenovanie *hríb* je druhé najširšie pomenovanie, ale je používané len na označenie druhov s rúrkovitým hymenoforom¹. Ústia rúrok na spodnej strane klobúka sa nazývajú póry a príznačné pre túto skupinu húb sú druhy s mohutnými plodnicami. Z hľadiska pôvodu slovo *hríb* z psl. **gribъ* môže byť odvodené od psl. **gribati* „hrabať, rozrývať, zakopávať“, no je možné, že súvisí skôr so slovom *glibъ* (*glei-b-*), odvodeným od ide. **glei-* „lepíť, mazať“. V tomto prípade by výrazy *hríb*, *grib* súviseli etymologicky so slovom *hliva/gliva* (porov. Králik 2015, 209).

Keď sledujeme názvy jednotlivých druhov húb v slovenčine, všimneme si nápadnú prevahu pomenovaní v ženskom rode: *muchotrávka*, *tanečnica*, *strmulka*, *pečiarica* a i.² Môže to súvisieť

¹ Hymenofor – časť plodnice, na ktorej je rozmiestnená výtrusorodá vrstva (hyménium), u vyšších húb je na spodnej strane klobúka, hymenofor môže byť lupeňovitý (napr. *bedľa*), rúrkovitý (*hríb*ovitý), ostnatý (napr. *jelenka*) a žilkovitý (*kuriatko*; Dermek, 1985, s. 17, 99, 101).

² V súčasnom oficiálnom slovenskom názvosloví figuruje 57 rodových názvov mužského rodu (podľa *Na huby.sk*): *bedľovec*, *brezovník*, *čechratec*, *čirovec*, *drevokaz*, *fúkavec*, *hlinovec*, *hnedák*, *hnojník*, *holohlavec*, *hríb*, *hríbnik*, *chriapač*, *jelenkovec*, *ježovec*, *kališník*, *kapučňovec*, *koralovec*, *korkovec*, *kozák*, *krásnopoórovec*, *kyjak*, *lupeňopórovec*, *machovček*, *masliak*, *meďovec*, *ohňovec*, *pavučinovec*, *pečeňovec*, *pestrec*, *pevník*, *pňovec*, *podhríb*, *pošvovec*, *práchnovec*, *rozpadavec*, *rýdzik*, *ryhovec*, *ryšavec*, *sietkovček*, *sietkovec*, *sírovec*, *sliziak*, *smetovček*, *smrčkovec*, *smrčok*, *strmulec*, *suchohríb*, *šiškovec*, *šupinovec*, *tmavohríb*, *trúdnik*, *trúdnikovec*, *tvarohovec*, *ušiak*, *vejárovec*, *zvoncovec* a 77 názvov ženského rodu: *bedľa*, *bedlica*, *bedlička*, *čechračka*, *červenica*, *čirovka*, *čirovnica*, *drevomorka*, *drobulka*, *golierovka*, *hadovka*, *hliva*, *hlivul'a*, *hl'uzovka*, *hodvábica*, *chrastavka*, *jelenkovka*, *kalichovka*, *kapučňovka*, *klanolupeňovka*, *koreňovka*, *korkovka*, *kožnačka*, *kožovnica*, *kučierka*, *lakovka*, *lesklokôrovka*, *líška*, *lopatovka*, *lúčnica*, *lupeňovka*, *machovka*, *muchotrávka*, *pahliva*, *pajelenka*, *pašupinovka*, *pečiarica*, *peniazka*, *peniazocka*, *peniazovka*, *plačlivka*, *plamienka*, *plávka*, *plesňovka*, *pňovka*, *podpňovka*, *poľnička*, *povraznica*, *pôvabnica*, *prášnica*, *prilbička*, *príživnica*, *psovka*, *sivopórovka*,

s všeobecným pomenovaním *huba*, ale pravdepodobne zohrala svoju úlohu aj vonkajšia podoba týchto organizmov.

Človek vníma huby na základe svojho tela tak, že to, čo stojí vzpriamene, je podobné človeku. Keď teda huby, resp. ich plodnice vníma ako ľudí, používa na ich klasifikáciu podobné kritériá ako pri klasifikácii ľudí. A základným klasifikačným kritériom ľudí je pohlavie. Preto si štíhle a na vzhľad príjemné huby ľudia stotožnili so ženskými postavami a začlenili ich do sveta nežnejšej polovičky ľudstva, a to napriek tomu, že často bývajú jedovaté (*muchotrávka*), lenivé (*hliva*, *hlivul'a*, *príživnica*), uplakané (*slzivka*, *slznačka*, *plačlivka*) a strapaté (*strapačka*).

Predovšetkým sú však pôvabné (*pôvabnica*), hladké (*hodvábica*), často drobné (*drobul'ka*) majú rôzne účesy (*vlasovka*, *kučierka*, *vlnuška*, *strapačka*, *čechračka*), pričom môžu byť tmavé (*tmavul'ka*), plavé (*plávka*) či iné (*červenica*). Nosia rôzne ozdoby a pokrývky hlavy (*golierovka*, *prilbička*, *kapučnovka*). Veľmi často sa venujú výrazne ženským aktivitám (*tanečnica*, *tancuľka*) a vyznačujú sa typicky ženskou povrchovou úpravou (*lakovka*).

Mnohé druhy húb majú názvy ženského rodu aj napriek tomu, že v základe slova je nejaký charakterizačný znak typický len pre huby. Tu zaradenie do kategórie „žien“ považujeme za výsledok tradičného vnímania. Pomenúvajú sa podľa vzhľadu (*hadovka*, *líška*, *peniazovka*, *peniazka*, *peniazovka*, *strmul'ka*, *strmulica*, *strapcovka*, *trsovica*, *štítovka*, *čipočka*, *špička*, *hl'uzovka*, *lopatovka*, *lopaticka*, *kalichovka*, *čiaska*, *miskovka*, *tanierovka*, *povraznica*, *klincovka*, *žezlovka*, *kyjovka*, *mrežovka*, *hviezdovka*, *hadovka*, *plamienka*, *konárovka*, *uchovka*, *chrastavka*, *lupeňovka*, *sivopórovka*, *klanolupeňovka*, *zrnul'a*), povrchu (*slizovnica*, *sliznačka*, *šupinačka*, *šupinovka*, *lesklokôrovka*, *žilnačka*), konzistencie (*prášnica*, *zrnivka*, *šťavnačka*, *korkovka*, *kožnačka*, *kožovnica*), podľa výskytu (*lúčnica*, *poľnička*, *machovka*, *podpňovka*, *pňovka*, *trámovka*),

---

sliznačka, *slizovnica*, *slzivka*, *strapačka*, *strapcovka*, *strmulica*, *strmul'ka*, *špička*, *šťavnačka*, *štítovka*, *šupinovka*, *tancuľka*, *tanečnica*, *tmavul'ka*, *trámovka*, *trsovica*, *uchovka*, *vláknica*, *vlasovka*, *zrnivka*, *zrnul'a*, *zubánka*. V staršom názvosloví (Pilát 1971) je pomer ešte priaznivejší v prospech názvov ženského rodu: 12:28. V tomto období bolo slovenských názvov menej a išlo predovšetkým o staré názvy húb známe aj v nárečiach. Názvy mužského rodu (Pilát 1971): *hrťb*, *kozák*, *lievik*, *masliak*, *pavučinovec*, *pestrec*, *rýdzik*, *slizák*, *smrčok*, *trúdnik*, *ušiak*, *zvonovec*. Názvy mužského rodu (Pilát, 1971): *bedl'a*, *čechračka*, *červenočechračka*, *čirovka*, *hadovka*, *helmovka*, *hliva*, *jelenka*, *kučierka*, *lakovka*, *machovka*, *muchotrávka*, *pašupinovka*, *pečiarica*, *peniazovka*, *plávka*, *podpňovka*, *prášnica*, *slizovnička*, *strapačka*, *strapcovka*, *strmul'ka*, *surovička*, *šťavnačka*, *šupinovka*, *tanečnica*, *vláknica*, *zelenka*.

podľa použitia (*surovička*, *pečiarica*, *muchotrávka*), pôsobenia (*drevo-morka*) alebo podľa zvierata, ktoré hubu konzumuje (*srnka*).

Mnohé z týchto názvov by mohli byť ustálené aj v mužskej podobe. Ale z nejakých dôvodov sú ženského rodu. Medzi názvami mužského rodu sú mnohé novšie, vedecké, tie, ktoré pribúdajú s rozširujúcim sa poznaním. V minulosti mnohé druhy húb ľudskej pozornosti unikali, pretože neboli prakticky použiteľné, no dnes popri *kapučňovke* máme *kapučňovec*, popri *šupinovke* *šupinovec* atď. Tieto názvy vznikli z potreby pomenovať veľký počet druhov, tak sa ako rozlišovací znak v názve prijal rod. Tieto názvy majú čisto arbitrárnu povahu, sú konvenčne zaužívané medzi odborníkmi a je z hľadiska vedy nepodstatné, či sa bude volať *kapučňovka* alebo *kapučňovec*. Často je však i z hľadiska bežného používateľa jazyka jasné, že mužské pomenovanie je druhotné: *strmulka* – *strmulec*, *čírovka* – *čírovec*, *čechračka* – *čechratec*, *šupinovka* – *šupinovec*, *pňovka* – *pňovec*, *machovka* – *machovček*, *smetovka* – *smetovček*, *bedľa* – *bedľovec*. Tradičné, ľudové pomenovania takpovediac nevedeckej povahy sú prevažne ženské, aspoň u takých húb, ktoré nemali typicky mužské vlastnosti.

Mnoho húb však na prvý pohľad patrí do maskulínnej sféry. Ide prevažne o huby, ktoré sa vyznačujú tvrdosťou, húževnatosťou, mohutnou stavbou a nepríjemnými čuchovými a vzhľadovými asociáciami. Predstavme si typického zástupcu hríbovitéch. Dnes už poznáme okrem základného názvu *hríb* i ďalšie vedecké názvy odvodené od tohto základu, no vždy označujú huby s mohutnými plodnicami a s pórmí (*hríbnik*, *hríbovec*, *hríbovník*, *suchohríb*, *suchohríbnik*, *podhríb*, *tmavohríb*), do tej istej čeľade patrí aj *kozák*, *masliak* *šiškovce* a *meďovec*. Názvy ako *masliak*, *šiškovce*, *meďovec* sú vlastne univerbizovanými pomenovaniami hríbov. Ako *dubák* je vlastne „dubový hríb“ tak *šiškovce* je „šiškovitý hríb“, *masliak* „maslový hríb“, *meďovec* „medený hríb“, *kozák* pôvodne „kozí hríb“ (porov. Králik 2015, 295). Ide vlastne stále o tú istú čeľaď, ten istý pomenovací postup a aj ten istý antropocentrický charakterizačný postup.

No i ďalšie názvy mužského rodu nie sú takými náhodou. *Holohlavec* napríklad určite nemohol patriť k ženskej sfére i napriek tomu, že vzrastom pripomína skôr tanečnicu. *Pavučinovec* sa síce zahaľuje do fialovej hodvábanej pavučinovej priadze, ale vzrastom pripomína skôr hríb. Jedna z najšťhlejších húb je *hnojník*, za mlada je veľmi pôvabný, neskôr sa však jeho vzhľad nespája s ničím príjemným. Nepríjemné asociácie vyvoláva tiež názov pomerne veľkého druhu *sliziak* (v staršej literatúre *slizák*). K názvom maskulínnej sféry patria druhy s metaforickými názvami ako *smrčok*, *kyjak*, *chriapač*, *ušiak*, *ježovec*,

koralovec, *vejárovec*. Prevažne ide o menej vzhľadné huby, aspoň v tradičnom vnímaní prostého človeka. Majú nepravidelný tvar, pripomínajúci pysk dobytka (*chriapy* – *chriapač*), uši starého človeka (*uštiak*), alebo čisto mužskú záležitosť – *kyjak*. Mužské názvy majú často huby s pórmi na spodnej strane plodnice a tradičné zachovanie mužskej prípony tu iste nie je náhodné: *pečeňovec*, *pestrec* (ľudový názov pre trúdnik šupinatý, pozri ďalej), *sírovec*, *tvarohovník*, *hlinovec*, *ohňovec*, *práchnovec*, *ryšavec*, *hnedák*, *krásnopórovec* a i. Sú to mohutné huby (okrem *krásnopórovca*³ navyše drevokazné), ktoré majú póry ako hríb. Tieto huby sa často pomenúvajú na základe vzhľadu, pretože pripomínajú jedlo (*tvarohovník*), ľudské orgány (*pečeňovec*, *uchovec*), vyznačujú sa charakteristickou farbou (*sírovec*, *ryšavec*, *hnedák*, *pestrec*) a vzhľadom (*hlinovec*, *vejárovec*, *ryhovec*, *sietkovec*, *krásnopórovec*), konzistenciou: *trúdnik*⁴, *pevník*, *korkovec*, výskytom (*brezovník*), vlastnosťami (*drevokaz*) alebo sa názov odvodzuje od použitia: *ohňovec* (prenášal a uchovával sa v ňom oheň), *práchnovec* (získavalo sa z neho práchno). Mužského rodu sú aj názvy veľkých guľovitých a koralovitých druhov ako *rozpadavec* (tiež zvaný aj *vatovec obrovský*), *fúkavec*, *pestrec*; *koralovec*, *ježovec*.

Z pohľadu človeka, ktorý využíval prírodné zdroje na svoju obživu, bolo potrebné pomenovať konkrétne užitočné druhy, alebo naopak druhy nebezpečné. Keď vychádzame z tohto predpokladu, najstaršími názvami nie sú všeobecné pomenovania ako *huba* a *hríb*, ale názvy ako *rýdzik* – ryšavá huba, *surovička* – huba, ktorá sa dá jesť za surova, *pečiarica* – huba, ktorá sa pečie, *muchotrávka* – huba, ktorá je jedovatá pre hmyz a pod. Názov *rýdzik* je veľmi starý, odvodzuje sa od psl. základu **rydj* „oranžový, hrdzavý“, ktorý súvisí so staršími výrazmi *ridza* „hrdza“, *ryšavý*, *rudý* a i. (porov. Králik 2015, 517; Machek 1971). Podľa všetkého sa táto huba zbierala už v praslovanskom období a mala osobitný jednoslovný názov motivovaný farbou. Aj v maďarčine sa táto huba nazýva *rizike*, čo je lexéma prevzatá zo slovanských jazykov. V. Machek (1871, 528) uvádza, že biele druhy rýdzikov (najmä rýdzik plstnatý, ale aj rýdzik korenistý, rýdzik osikový a rýdzik zelenejúci)

³ Názov *krásnopórovec* bol do oficiálneho názvoslovia prijatý až neskôr podľa českého názvu *krásnopórka*. V staršej literatúre (Pilát 1971) sa uvádza pod pôvodne ľudovým názvom *trúdnik*. Je zaujímavé, že v češtine má názov ženskú podobu, no slovenskí mykológovia názov zaradili k ďalším pomenovaniám pórovitých húb (ako *ohňovec*, *sietkovec*), čím možno podvedome naplňujú mužsko-ženskú schému, ktorú tu rozoberáme.

⁴ Porov. *trud* – námaha, ťažkosť od psl. **trudъ* z ide. **treud* – tlačiť (Rejzek 2015, 742), názov trúdnik súvisí s tvrdou konzistenciou.

majú v slovanských jazykoch osobitné názvy odvodené od pomenovania farby, napr. v poľštine poľ. *biel*, v ukrajinčine *bil*. Sú to mohutné a mäsité huby a tiež majú pomenovanie mužského rodu. Uhorský prírodovedec Melius (1578) zachytil názov *biel* prevzatý do maďarčiny vo forme *bélő*. Tu výraz *veres bélő* predstavuje červený druh rýdzika, čiže určitom nárečí sa názov *biel* zovšeobecnil na všetky rýdziky a tie sa potom rozlišovali podľa farby (Bagladi 2011, 40).

V slovenčine dodnes pri rodových a druhových názvoch húb nikdy nefiguruje výraz *huba*, zatiaľ čo napríklad v maďarčine je väčšina názvov tvorená spojením výrazu *gomba* a špecifikujúceho výrazu (*róka gomba* – líščia huba, *tinta gomba* – atramentová huba). Avšak aj v maďarčine existujú jednoslovné pomenovania konkrétnych druhov či rodov ako značkové slová. Mnohé z nich sú praslovanského pôvodu, napr. *rizike*, *riskó* (rýdzik), *galambica* (plávka), *géva* (hliva) a pod. Názov *rizike* ako staré prevzatie naznačuje, že išlo o pôvodné jednoslovné pomenovanie, tak isto staré ako pomenovania *huba*, *hríb*, *hliva* a iné.

Zaujímavosťou je pomenovanie *surovička*. Je to druh, ktorý sa konzumoval v surovom stave. Podľa vedeckej klasifikácie síce patrí k rýdzikom (podľa dužiny, ktorá roní mlieko), ale v tradičnom ponímaní existovali dva nezávislé druhy: *rýdzik* (zväčša boli takto označované navzájom veľmi podobné zelenkasté druhy z okruhu rýdzika pravého rýdzik pravý, rýdzik smrekový, rýdzik sosenový, rýdzik krvavý) a *surovička* (odborne rýdzik surovičkový). Názov *surovička* pôvodne podľa nevedeckého názoru vôbec nebol spájaný s rýdzikmi, zrejme vznikol na základe vlastností a podobu ženského rodu nadobudol vďaka spomínanému antropocentrickému motivačnému postupu, podobne ako *muchotrávka*, *pečiarka*, *plávka* a pod. Tak isto biele druhy rýdzikov neboli priradované k tomuto názvu, ale mali tradičný názov so základom *biel* (pozri vyššie).

V slovenčine poznáme len dva názvy húb v strednom rode: *kuriatko* a *uško*. V prípade *kuriatka* je rozhodujúca farba, ale vlastnosti motivanta sú zhodné s pomenúvanou vecou aj v iných parametroch (veľkosť, množstvo). Názov *uško* je motivované vzhľadom, ktorý pripomína ucho zvieratá. Navyše pri týchto názvoch kategória neutra korešponduje s malým vzrastom húb. Stredný rod (ako dieťa, mláďa) evokuje niečo malé a umocňuje deminutívnosť týchto výrazov.

K motivácii ďalších tradičných názvov húb v slovenčine a slovanských jazykoch:

1. Názvy ženského rodu

1.1. *Bedľa*. Výraz poznajú len západní Slovania. *Bedľa* ako názov jednej z najrozšírenejších a najnápadnejších jedlých húb má etymologicky nie celkom jasný pôvod. V slovenčine je názov začlenený medzi pomenovania ženského rodu, pritom v hornej lužičtine má podobu *bdŕo* (Rejzek 2012) alebo *bodŕo* (Brückner 1985, 19). V poľštine sa ešte nachádza v nárečiach a tiež má formu ženského rodu (porov. Brückner, tamže: „*bedŕa*, 2. pryp. liczby mnog. *bedŕ* zamiast *bdeŕ; *bedŕka* zamiast *bdeŕka; *bdŕy* jeszcze po narzeczach, *bdŕa* u Stanka 1472 r.; *bdŕy* w 16. w. obok *bedŕy*“). Názov sa podľa A. Brücknera (tamže) nachádza aj v litovčine: „*bude* w 16. w, dziś na Wschodzie, ogólniejsze zdrobniałe *budele*, 'grzyb'“.

V slovenčine dnes poznáme viacero odborných názvov odvodených z tohto základu: *bedľa*, *bedlica*, *bedlička*, *bedľovka*, *bedľovec*. Podľa Rejzka (2015, 79) ide o starobylý slovný základ z psl. **bŕdlo/bŕdla*, ktorý sa litovčine spája s litovským *budė*, čo je označenie huby rastúcej na stromoch. Ak je to však skutočne etymologicky to isté slovo, v litovčine muselo nadobudnúť špecifický význam („stromová huba“), pričom v západoslovanských jazykoch ide o jedlú hubu rastúcu v lesnom humuse. Dokonca sa uvažuje aj o príbuznosti s lat. *boētus*.

1.2. *Hliva* (psl. *gliva, srb a chorv. *gljiva*) je ďalší z najstarších názvov húb v slovanskom svete. Podľa Machka (1971, 168) môže ísť o odvodeninu od *glivěti, pretože najprv sa takto označovali huby rastúce na niečom hnijúcom, kaziacom sa (na hnijúcom dreve). V. Machek uvádza, že prvotne išlo o názov slizu na niečom kaziacom sa a výraz *gliva dáva do súvislosti so slovom *glejъ (Machek 1971, 254).

V maďarčine poznáme toto slovo prevzaté ako *géva* (aj *gévagomba*) či *golyva* a prevažne označuje huby rastúce na stromoch. Ide o veľmi staré prevzatie, pretože pochádza z obdobia pred zmenou *g > h*. Nachádza sa medzi ľudovými pomenovaniami, zatiaľ čo v oficiálnom názvosloví sa *hliva* (*Pleutus*) označuje výrazom *laska*, *laskgomba*, ktoré je pravdepodobne domáceho pôvodu. Zo slovanských názvov je maďarskému výrazu *géva* formálne najbližšie ukrajinské *helva*. Výrazy *gliva*, *hliva*, *helva* apod. sa v nárečiach vyskytujú na území Slovenska, Srbska a Ukrajiny vo význame „huba rastúca na dreve“ (porov. Ripka 1997, 52, otázka. 437). Podobu *gel'va* zachytáva spomínaný *Celokarpatský dialektologický atlas* (tamže) len v Maďarsku, kde môže ísť o spätné prevzatie z maďarčiny.

V ľudovom názvosloví na Slovensku sa v minulosti výraz *hliva* nepoužíval len pre hlivu ustricovú, ako je to dnes. S. Šebek (1968)

uvádza, že v okolí Bratislavy sa názvom *hliva* označovali aj iné lupeňovité druhy (pôvabnica fialová a strmuľka inováťová). To naznačuje, že v starších etapách vývoja mal výraz *hliva* skutočne všeobecnejší význam.

1.3. *Holúbka, holubinka*. Staršia, psl. podoba so spoluhláskou *g* je petrifikovaná v maďarčine: *galóca* (porov. Zaicz 2006, 243). Machek (1971, 175) uvádza, že staročeské výrazy *holúbka, holubinka* sú odvodené od pomenovania *holub*, ktorý má podobnú sivomodrú farbu. Podľa Machka (tamže) od mena vtáka boli odvodené nie len názvy húb, ale aj názvy farieb rus. *golubój*, ukr. *holúbyj*, poľ. *gołębi*. V maďarčine sa názvom *galóca* súhrnne nazýva viacero druhov lupeňovitých húb a tak isto v nárečiach bolo použitie tohto prevzatia veľmi pestré, zväčša však v maďarčine pristupuje k základnému názvu *galóca* ešte špecifikujúci výraz. V maďarskej ľudovej terminológii v niektorých regiónoch nachádzame nie len výraz *galóca*, ale aj *galambica* a ďalšie.

1.4. *Čírovka*. Tento názov je z hľadiska etymológie nejasný (podobne v češtine: *čírůvka*). Tradične sa spája s výrazmi pre vred, opuchlinu v ruštine, srbčine a chorvátčine (porov. Rejzek 2015, 127; Králik 2015, 105), avšak v súvislosti so vzhladom tejto huby to nie je isté, hoci niektoré druhy majú na klobúku hrboľ. Pravdepodobnejšie je vysvetlenie, ktoré uvádza Ľ. Králik, že by mohlo ísť o významový posun „vred, opuchlina, výrastok ap.“ > „(mäsitá) huba“ (Králik 2015, 105). A. Brückner (1985, 82) uvádza poľské výrazy *czyrak, czerak* vo význame „vred“, ďalej rus. *cziriej*, bulh. *czirka*, srb. slovin. *czir a slovin. aj szczyrowec*. Praslovanské východiskové slovo považuje za príbuzné s gréckym grec. *skirros* (porov. *skir*, „rak“) a za spoločnú archisému sa považuje tvrdosť, stvrdnutosť (adj. *skirros* – stvrdnutý), v ruštine sa nachádza výraz *čir* vo význame „prvý tenký ľad“. Sú aj ďalšie výklady, všetky však odkazujú do praindoeurópskej minulosti, takže ide o veľmi starý výraz, siahajúci k počiatkom záujmu ľudí o huby. Ako vidíme, nie vo všetkých jazykoch majú názvy odvodené od základu *čir-* podobu ženského rodu a aj v slovenčine ide o novší derivát pomocou prípony *-ovka*. V slovenčine majú lupeňovité huby väčšinou názvy ženského rodu podľa archetypu najstarších názov *bedľa, hliva, holúbka*.

1.5. *Psovka*. Z kognitívneho hľadiska je zaujímavé spájanie podradných, nekvalitných vecí (potravín) so psami. Napriek tomu, že pes bol od vekov priateľom človeka, zrejme musel spotrebovať aj to, čo už nikto nechcel, navyše musel vydržať aj nevlúdne počasie (porovnaj frazémy *psie počasie; Je také počasie, že by si ani psa nevyhnal*). Adjektívum *psí* sa v staršej slovenčine v prenesenom zmysle používalo aj v súvislosti s nekvalitnými vecami, preto v slovenčine dodnes existuje

psovka, nepoužiteľná huba zlej akosti (*Mutinus caninus*). I. Králik uvádza pri hesle *kozák*, že ide o menej kvalitný hríb a spojenie *kozí hríb* uvádza do súvislosti s výrazmi *kravský rýdzik*, *psí hríb* ako označeniami menej kvalitných húb (Králik 2015, 295). Na označovanie nejedlých, podradných húb a rastlín teda slúžili adjektíva odvodené od rôznych zvierat. Často sa adjektívom *psí* označovali nejedlé rastliny (*psica* – planá horská tráva, *psie víno* – ľuľok sladkohorký, Králik 2015, 436).

Pri hube *psovke* je však nápadné, že aj latinský výraz je odvodený od názvu psa. To naznačuje iný výklad, táto huba totiž svojou konzistenciou sotva mohla ašpirovať na potravinu, preto jej označenie mohlo súvisieť s tým, že psy, ktoré sa, ako vieme, s obľubou váľajú po aromatických, zapáchajúcich predmetoch, aby nadobudli ich pach, zrejme často používali túto hubu ako zdroj pachu a radi sa otierali o jej smradľavé plodnice.

2. Názvy mužského rodu

2.1. *Varganj*. V srbčine, chorvátčine a slovinčine sa používajú pre huby z okruhu hríba dubového (*Boletus reticulatus*) názvy *varganj* alebo *vrganj*. Tento názov prevzala aj maďarčina vo forme *vargánya* (v tom istom význame). Kuriózne je, že P. Skok v *Etymologickom slovníku chorvátskeho alebo srbského jazyka* (Skok 1988, 624) uvádza, že slovo je prevzaté z maďarčiny do srbského a chorvátskeho jazyka. Naopak, maďarskí etymológovia (Zaicz 2006, 901) uvádzajú, že slovo je prevzaté zo slovanských jazykov do maďarčiny. Tento výklad je pravdepodobnejší, pôvod slovanského slova *varganj*, *vrganj* je však nejasný. Zaujímavosťou je, ako sa v niektorých maďarských nárečiach a starších atlasoch (Clusius 1983) tento názov zmenil cestou ľudovej etymológie na *varga anya*, čiže „obuvníkova matka“, čo nemá žiadny významový súvis s pomenúvanou vecou (huba).

Určitou možnosťou by bolo hľadať pôvod v poľskom *warga*, („pysk“). Analógia je v maďarčine, kde sa tieto huby s pórovitým hymenoforom nazývajú aj *tinóru* podľa podobnosti s pyskom dobytká (maď. *tinó* „mladý dobytok“, or „nos“; porov. Zaicz 2006, 874). Podobne aj v slovenčine a v nemčine sa tieto huby metaforicky nazývajú podľa pysku hovädzieho dobytká (napr. *masliak kravský*).

2.2. *Kozák*. J. Rejzek (2012, 340) uvádza, že v češtine je názov huby motivovaný podobnosťou na človeka, pastiera kôz. Keď sledujeme situáciu v slovenčine, môže však ísť aj o celkom inú motiváciu, pretože iné názvy odvodené od povolání v slovenčine nie sú (názvy *báňik*, *baník*,

baňiar v okolí Brezna a Banskej Bystrice sú motivované miestom výskytu, rastú v bánoch – rúbaniskách). Pomenovanie *kozár* je vo východoslovenských nárečiach všeobecné označenie hríba (*kozare* – hríby, *kozaroš* – hubár). Taktiež na strednom Slovensku pomenovaním *čierny kozák* neoznačujú huby, ktoré dnes označujeme ako kozáky, ale hríby: hríb dubový (kozák) a hríb zrnitohlúbikový a hríb siný (*čierny kozák*; Šebek 1968), v okolí Bardejova Šebek (1968) uvádza názov *kozák* pre hríb dubový. Navyše v češtine kozáky majú oficiálny názov *křemenáč*. Rejzkov výklad môže byť správny za tých okolností, ak by sa nárečový český názov *kozák* ešte v predspisovnom období rozšíril na Slovensko, no to by musel na východnom Slovensku prejsť formálnou úpravou a nadobudnúť širší význam, čo je nepravdepodobné.

Pri pomenovaní *kozák* prichádza do úvahy aj motivácia názvom vojaka, lebo v slovenských nárečiach sú známe názvy *honvéd* (okolie Zvolena, porov. Šebek 1968) ako označenie huby kozáka s červeným klobúkom, kozáka žltoranžového (*Leccinum testaceo-scabrum*).

Celkom inú etymológiu ako Rejzek uvádza Ľ. Králik (2015, 295), ktorý dáva výraz do súvislosti s kozami, ako označenie menej kvalitných hríbov, pôvodné označenie „kozí hríb“ sa univerbizovalo na *kozák/kozár* (pozri vyššie). Pre nás je v tejto chvíli dôležité, že išlo pôvodne o pomenovanie hríba (mužský rod).

2.3. *Pestrec*. Keď si tento názov uvedieme do súvislosti s podobou konkrétnych húb, ktoré označuje, odkryje sa nám pôvodný praslovanský význam pomenovania. Ide o rôzne druhy čiernobielych, strakatých húb (*trúdnik šupinatý*, *pestrec obyčajný*, *náramovka cisárska* a i.). Dnes sa už názov v odbornom názvosloví vzťahuje na druh *Scleroderma citrinum*, no maďarčine výraz *pisztric* (a iné jeho podoby v nárečiach; Bagladi, 2011, 54) označuje trúdnik šupinatý (*Polyporus squamosus*). Tá istá huba sa označuje názvom *pestrec* aj v niektorých slovenských nárečiach (*pestrec*, pl. *pesterce*). V niektorých nárečiach označovali výrazmi *pesterec*, *besterec* aj náramovku cisársku (*Catathelasma imperiale*) a *bielohlúzovku* (*Choiromyces meandriformis*). V nemčine existuje tiež slovanské prevzatie *Posternitz* (bližšie neurčený druh). Dnes adjektívum *pestrý* označuje niečo, čo má „rozmanité živé farby, rôznofarebné“ (pozri *Krátky slovník slovenského jazyka*, 454), pôvodne však psl. *pьstrь znamenalo „škvrnitý, strakatý“. Môžeme však toto určenie spresniť, pretože všetky spomínané druhy sa vyznačujú drobnými hnedými šupinkami na bielom (svetlom) podklade. V tejto súvislosti je zaujímavé, že aj slovo *pes* (zool. *Canis*) sa niekedy dáva do súvislosti s psl. *pьstrь ako „pestro sfarebné zviera“ (Králik 2015, 435). A srst' psa naozaj pripomína šupinky a chlípky niektorých húb. Napríklad v slovinčine

„škvrnitý, strakatý“ sa označuje synonymnými výrazmi *pester* a *pisan*, pričom slovo *pisan*, ako aj naše *písať* súvisí s ide. **pik'ro* (porov. Snaj 2015; Králik 2015, 436). Tento výraz pôvodne asocioval ostrú kontrastnú kresbu, takú, akú nachádzame na povrchu spomínaných húb.

2.4. *Smrčok*. Pravdepodobne ide o zdobneninu od *smrč (Králik 2015, 542), čo je príbuzné so slovom *smrkať* (hlien). Ale môže ísť aj o metaforické pomenovanie na základe podobnosti so smrekom: *smrečok*, *smrčok*. Najpravdepodobnejšie je, že dnešná slovenská podoba *smrčok* vznikla tak, že pôvodné slovo *smr sa ľudovou etymológiou priklonilo k výrazom *smrek*, *smrečok*, v nárečiach *smrčok* (podľa vzhľadu).

Zaujímavosťou je maď. názov *szömörcsög* z pôvodného slov. *smъrčьkъ (porov. Clusius 1983: *sömörcsök* [1583]; Bagladi 2011, 158: *szemerchýek* [1584]), ktorý označuje v oficiálnom názvosloví hadovku smradľavú (*Phallus impudicus*). Táto huba sa podobá na smrčky, ale smrčkovité huby majú dnes v maďarčine pomenovania *kucsma gomba* (podľa balkánskej čiapky, baranice). To, že názov *szömörcsög* prevzatý z praslovančiny, resp. starej slovenčiny označuje výlučne túto slizkú zápachajúcu hubu, nás privádza na myšlienku, že pôvodne tento názov označoval iba hadovku smradľavú. Václav Machek (1971, 562) zachytil i staré české pomenovanie hadovky smradľavej *hadí zmrž*.

Keď vychádzame z toho, že primitívny človek sa zaoberal prírodninami veľmi detailne (v prípade húb išlo dokonca o otázku života a smrti), je dôležité si uvedomiť, že smrčok vôbec nie je slizká huba, jej povrch je suchý. Preto je súvislosť s hlienom pochybná. Môže ísť prípadne o druhotnú motiváciu. Hadovka smradľavá (slizká huba) bola pomenovaná *smrč-ok* (podľa *smrč – hlien) a podľa nej boli pomenované smrčkovité druhy (*Morchella*), ktoré vykazujú určité podobné znaky, najmä tvar.

2.5. *Grebeň*. Ide o starší, v slovanských jazykoch už zaniknutý názov huby jelenky (*Hydnum*). Zachoval sa však v maďarčine vo forme *gereben*. Motivantom je ostňovitý hymenofor. V ľudovej kultúre Maďarska totiž figuruje nástroj, hrebeň na česanie konopí, ktorý má podobný vzhľad a má z psl. prevzatý názov *gereben* (z pôv. *gъrebenъ*). V praslovančine ani v slovanských jazykoch možno nikdy nefungoval názov *gereben* označujúci hubu, len Maďari pomenovali túto hubu na základe vonkajšej podobnosti s hrebeňom na česanie priadze. Možno však tento názov existoval v lokálnej platnosti v niektorých nárečiach v dnešnom Maďarsku, resp. južnom Slovensku.

Záver a zhrnutie

Antropocentrizmus ako kognitívny princíp sa výrazne podieľal na utváraní pomenovaní húb v slovenčine. Vnímanie odlišností mužského a ženského tela sa prejavilo pri pomenúvaní morfológicky odlišných druhov húb.

Už základné všeobecné pomenovanie *huba* a *hríb* nesú v sebe informáciu o rode, pričom *huba* je všeobecné pomenovanie v oficiálnej odbornej terminológii a *hríb* je označenie pre užšiu skupinu väčšinou mohutnejších druhov (*Boletus*). Toto dichotómiou je motivované utváranie ďalších názvov, pričom názvy jemnejších a subtílnejších druhov sa priradujú k ženskému rodu (tvoria sa na základe typickej vlastnosti a prípony ženského rodu, napr. *machová huba* – *machovka*) a názvy mohutnejších, pórovitých, hrboľatých druhov sa priradujú k mužskému rodu (*maslovitý hríb* – *masliak*).

Zložitejší problém predstavujú názvy, ktoré sú zo synchronného hľadiska nemotivované (*bedľa*, *čirovka*, *hliva*). Etymologickým výskumom sa môžeme dopracovať k motivujúcim vlastnostiam, no bežný používateľ jazyka vníma už len informáciu o rode. Napríklad *bedľa* (*Macrolepiota*) má v slovenčine vplyvom antropomorfného vnímania ženský rod, i keď v poľštine je toto slovo stredného rodu. *Čirovka* (*Tricholoma*) je opäť ženského rodu, zatiaľ čo v iných slovanských jazykoch je slovo zachované i v podobe *czyrak*, *czerak*, *čir* atď. Z toho nám vychádza, že pomenovanie štíhlych húb s lupeňmi sa v slovenčine spája s ženským rodom (*bedľa*, *čirovka*, *hliva*, *plávka*, *surovička*...). Tento antropocentrický postup fungoval čiastočne už v praslovanskom období (psl. *gliva; *golōbica, čes. *holubinka*, maď. *galambica*, *galóca*). Výnimkou je názov *rýdzik* ako pomenovanie huby, ktorá by podľa našej schémy vzhľadovo prináležala do skupiny štíhlych, vzhľadných lupeňovitých húb. Toto pomenovanie pochádza ešte z praslovanského obdobia, no menší vzrast huby sa nemanifestuje prostredníctvom ženského rodu, ale je jazykovo zakomponovaný do deminutívnej prípony (-*ik*).

Hríbovité druhy húb (*Boletus*) majú vo všetkých slovanských jazykoch prevažne názvy mužského rodu (*hríb*, *kozák*, *křemenáč*, *masliak/maslák*, *vrganj*...). Mužského rodu sú aj názvy smrčkov a iných druhov s nepravidelným tvarom a taktiež názvy niektorých mohutných druhov rýdzikov (*biel*).

Antropocentrickému pomenovaciemu postupu zodpovedajú aj názvy časi plodníc (*noha*, *klobúk*), zoskupení húb (*rodinka*) a iných metaforických pomenovaní (*fešák* – urastený hríb). Nakoniec v niektorých slovenských nárečiach (Brezno) sa slovo *hríb* používa ako životné

podstatné meno (*našiou krásňiho hríba*), čo tiež predstavuje akúsi antropomorfnú metaforu (hríb ako človek). V slovenčine sú známe prirovnania, ktoré zas naopak prisudzujú vzhľad a vlastnosti húb ľuďom: *starý hríb, sedí ako hríb* a pod.

Literatúra

- Bagladi O., 2011, *Magyar gombanevek nyelvészeti elemzése* (Dizertačná práca), Veszprém.
- Brückner A., 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Clusius C., 1983, *Fungorum in Pannoniis observatorum Brevis historia et Codex Clusii. Mit Beiträgen von einer internationalen Autorengemeinschaft*, Budapest.
- Dermek A., 1985, *Huby lesov, polí a lúk*, Martin.
- Dudová K., 2014, *Jazykový obraz chcenia v slovenčine*, [w:] J. Vaňko (ed.), *Obraz človeka v jazyku*, Nitra, s. 182–192.
- Králik L., 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava.
- Machek V., 1971, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- Molnár I.B., 1781, *Physiologicon Complexum Historiam Naturalem Regne Tria*. Budae.
- Pilát A., Ušák O., 1972, *Vreckový atlas húb*, Bratislava.
- Rejzek J., 2012, *Český etymologický slovník*, Praha.
- Ripka I. et al. (red.), 1997, *Celokarpatský dialektologický atlas. 5. zväzok*, Bratislava.
- Skok P., 1988, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća poni²* - Ž. Zagreb.
- Šebek S., 1968, *Slovník lidových názvů hub*, Poděbrady.
- Vaňko J., 2014, *Antropocentrismus v jazyku a v jazykovede*, [w:] J. Vaňko (ed.), *Obraz človeka v jazyku*, Nitra, s. 10–20.
- Zaicz G. (red.), 2006, *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest.

Internetové zdroje:

- Na huby.sk* <http://www.nahuby.sk/atlas-hub> [25.09.2016].
- Snoj, M., *Slovenski etimološki slovar. Tretja izdaja. Elektronska objava*, Ljubljana. www.fran.si [27.09.2016].

Names of fungi from the anthropocentric perspective

Summary

All the substances with which man is encountered, saw through the prism of their physical, human beings, therefore mushroom shape resembles a human figure. Fungi, specifically their fruiting bodies sees as a people, and therefore their classification uses similar criteria as to the classification of people. The basic criterion for the classification of people is their gender. According to this criterion man “pigeonhole” the mushrooms and their names. The oldest pre-Slavic names of mushrooms are female (*hliva*, *bedľa*, *holubinka*, *čirovka*), most of them concerns slim species with lamella. Word *hríb* gradually became established as the name of the large mushrooms with tubular hymenofor. Under this cognitive scheme people in our region named by other species of fungi. So mushrooms, that evoke feminine qualities and attribute, are receiving feminine names. Massive mushrooms, or mushrooms having a variety of unpleasant physical and olfactory qualities can be classified as masculine. We know very ancient names of fungi belonging to one species today, for example: *rýdzik* (*Lactarius deliciosus* and related species), *surovička* (*Lactarius volemus*), *biel* (*Lactarius piperatus* and related species). While exploring the slavic and old slovak names of mushrooms are very helpful Hungarian words coming from the ancient Slavic.

Keywords: names of fungi, Slavic languages, anthropocentrism, grammatical gender, etymology.

Nazwy grzybów z perspektywy antropocentrycznej

Streszczenie

Wszystkie substancje, z którymi człowiek się zetknął, postrzegał przez pryzmat swojej fizycznej, ludzkiej istoty, z tego powodu grzyby swoim wzrastaniem przypominały mu ludzi; dlatego też do ich klasyfikacji wykorzystuje podobne kryteria. Podstawowym kryterium klasyfikacji ludzi jest ich płeć. Według tego kryterium człowiek „szufladkuje” również grzyby i ich nazwy. Najstarsze prasłowiańskie nazwy grzybów są rodzaju żeńskiego (*huba*, *hliva*, *bedľa*, *holubinka*, *čirovka*), większość z nich dotyczy smukłych gatunków z blaszkami. Wyraz *grzyb* stopniowo ustalił się jako nazwa dużych grzybów z porami. Do tego myślowego schematu ludzie z naszego regionu dodawali wszystkie nowopowstające nazwy. Tak więc grzyby uosabiające cechy żeńskie otrzymały nazwy rodzaju żeńskiego, a grzyby uosabiające siłę lub posiadające różne nieprzyjemne przymioty fizyczne i zapachowe kwalifikowano do rodzaju męskiego. Podczas odkrywania prasłowiańskich i starosłowackich nazw grzybów bardzo pomocne są stare zapożyczenia w języku węgierskim.

Słowa kluczowe: nazwy grzybów, języki słowiańskie, antropocentryzm, kategoria rodzaju, etymologia.